

SURİYE'DE ERMENİ DİASPORASI

(ARMENIAN DIASPORA IN SYRIA)

Ehtiram AŞIRLI
Dış Politika Uzmanı

Öz: Farklı tanımlamalar yapılsa da, diaspora kavramı, genel olarak tarihi süreç içerisinde yaşadıkları topraklardan ayrılarak farklı bölgelere dağılmış, fakat ulusal kimliğini korumayı başarmış milletleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Günümüzde Türkler, Kürtler, Yahudiler, Çinliler, Afrikalılar, Ermeniler gibi çeşitli diasporalar varlığını sürdürmektedir. Bu makalede, Suriye'deki Ermeni diasporasının ortaya çıkmasından günümüze dek faaliyetleri ele alınmıştır. Bu makalede anlatılacağı üzere, Ermenilerin Suriye arazilerine göçleri konusunda hem Ermeni, hem Süryani, hem de Arap tarihi kaynaklarında, resmi devlet belgelerinde bilgiler vardır. Suriye vatandaşı olarak Ermeniler, bir taraftan kendi ulusal kimliklerini, dillerini, kültürlerini muhafaza edebilmişler, diğer yandan ise Suriye toplumunun ayrılmaz bir parçası olmayı başarmışlar ve doğal olarak bölgesel gelişmelerden olumlu veya olumsuz şekilde etkilenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Ermeni, diaspora, din, Arap Baharı

Abstract: The term diaspora, despite its many definitions, is generally used to describe nations that left their original place of settlements and were scattered to different regions, but were able to preserve their national identity. Today, different diasporas, such as the Turkish, Kurdish, Jewish, Chinese, African, and Armenian diasporas, continue their existence. This article analyzes the activities of the Armenian diaspora in Syria from its emergence up until today. As explained in this article, Armenian, Assyrian and Arabic historical sources and official state documents contain information on Armenians' migration to Syrian territories. Armenians, as citizens of Syria, while being able to preserve their national identity, language, culture, have succeeded in becoming an integral part of the Syrian society, and naturally, were positively or negatively affected by regional developments.

Keywords: Syria, Armenian, diaspora, religion, Arab Spring

Giriş

Suriye Devlet İstatistik Bürosu'ndan ve Ermeni Diaspora Birliklerinin yetkililerinden sağlanan bilgilere göre, Suriye'de Arap Baharı'na kadarki dönemde 150.000 Ermeni yaşamaktaydı. Fakat Ermeni toplumu onların sayısının hiç bir zaman 100.000'i geçmediği kanaatindedir.¹ Ermeni nüfusun büyük çoğunluğu Halep'te, kalan kısmı ise Şam, Kamışlı, Lazkiye, Deyrizor ve diğer şehirlerde yaşamaktadır. Ermeniler Suriye'de diğer vatandaşların sahip olduğu tüm haklara sahip, entegre olmuş bir toplum olarak görülmekte,

seçme ve seçilme hakkı ile zorunlu askerlik de dahil olmak üzere bütün vacip hizmetleri yerine getirmekte, tüm haklara sahip birere vatandaşı olarak Suriye toplumunun parçası olmaya devam etmektedir. Ermeniler genellikle ticaret, kuyumculuk, inşaat ve petrol sektöründe çalışmaktadır.

*Zaman zaman
Ermenilerin Suriye
arazilerine göçleri
yaşanmıştır ki, bu konuda
hem Ermeni, hem
Süryani, hem de Arap
tarihi kaynaklarında,
resmi devlet belgelerinde
bilgiler vardır.*

Ermenistan eski Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Suriyeli Ermenilerin burada yerleştikleri günden beri diasporanın en önemli merkezlerinden biri haline geldiğini ve

özellikle de Halep toplumunun diaspora içerisinde öncü bir konumda olduğunu belirtmiştir. Bunlara ek olarak Oskanyan, Halep'in kazançlı ve canlı bölgelerden biri olduğundan da bahsetmiştir.²

Bugün Suriye'de Ermeni kilisesi aktif olarak çalışmaktadır. Ermeni nüfusun büyük çoğunluğu Gregoryendir, az sayıda ise Katolik ve Protestan bulunmaktadır. Son dönemlerde yaşanan olaylara rağmen Ermeni okulları, tesisleri, ticari, ekonomik ve sanayi alanlarındaki işletmeleri, kültür, spor ve sosyal kurulları günümüzde de faaliyetini yürütebilmektedir. Lübnan'daki kadar sıkı olmasa da Ermeniler Suriye siyasetine de iştirak etmektedirler.

Suriye'de Ermeni Diasporasının Ortaya Çıkması

Zaman zaman Ermenilerin Suriye arazilerine göçleri yaşanmıştır ki, bu konuda hem Ermeni, hem Süryani, hem de Arap tarihi kaynaklarında, resmi devlet belgelerinde bilgiler vardır.

1 "ایروس یف نجرال", 27.02.2015. <http://khabararmani.com/?p=2256> (Erişim Tarihi: 04.05.2016) (Suriye'de Ermeniler)

2 "Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri", 16.09.2012. <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

MÖ 64. yıldan MS 4. yüzyıla kadar Roma İmparatorluğunun, daha sonra ise 7. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğunun hâkimiyeti altında bulunan Suriye Arapları ve Ermeniler arasında ticari ve ekonomik ilişkiler üst düzeyde idi. Roma İmparatorluğu döneminde Antakya ve Raha şehirlerinin Hıristiyan dini ve medeniyetinin yayıldığı bilim ve kültür merkezlerine çevrilmesi Ermeni öğrencilerin bu şehirlere göçlerini artırmıştır. Fakat Ermenilerin Suriye topraklarına ilk toplu göçü 6. yüzyılda yaşanmıştır. Sasani imparatoru I. Hüsrev Anuşirevan’ın 539 yılında Antakya ve Raha’yı ele geçirmesinden sonra bu şehirlere Ermenilerin büyük göçleri yaşanmıştır. Bu göçler 717-728 yılları boyunca devam etmiştir.³

Abbasiler hakimiyeti yıllarında (750-1258) Bizans, Selcuk ve Tatar istilalarından kaçan Ermeniler genellikle dönemin başlıca ticaret merkezleri olan Suriye ve Irak arazilerine yerleştiler.

10. yüzyılda Suriye’de büyük bir Ermeni diasporasının varlığından söz edilmektedir. Özellikle 973-992. yıllarda Ermeniler Suriye içerisinde batıya doğru yayılmaya başladılar. Artık Aramu, El-Ğanimye, El-Yagubiye, El-Laziqiye, Kesab, Es-Suveydiye şehirlerinde de Ermeni kolonileri oluşmuştu.⁴ 969 yılında Suriye’de Fatimilerin hâkimiyeti başlayınca bir sıra Ermeni aileleri Mısır’a göç etmeye başladı. Bu göçler Selcukluların hâkimiyet yıllarında da devam etti.

Ermeni kaynaklarına göre, 1080-1199 yılları arasında varlığını sürdüren Kilikya Ermeni Çarlığı (şimdiki Çukurova arazisi) Suriye’nin kuzey-doğusunda yerleşmekteydi. Kilikya Çarlığı Ermenilerin Suriyeliler ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri sürdürmekte idi. 11-12. yüzyıllarda Suriye’nin Akdeniz sahillerinde yerleşen Antakya, Şam, İskenderun, Hama, Beyrut ve Tarablus gibi şehirler mühim dini ve kültürel merkezler olmanın yanı sıra aynı zamanda önemli ticaret şehirleri konumuna da gelmişlerdi. Bu dönemde Antakya şehri ahalisinin yarısından çoğunu Ermeniler ve Yunanlar oluşturmaktaydı. Neredeyse bütün liman şehirlerinde küçük Ermeni toplulukları oluşmuştu ve artık el-Laziqiye ve Hamas şehirlerinde Ermeni Patriklikleri açılmıştı.⁵

13. yüzyıldan başlayarak Antakya şehri Ermeniler için tarihi önemini yitirmeye başlamış, Halep diasporanın başlıca merkezine çevrilmişti. 14-16. yüzyıllarda Kilikya’da bulunan Ermeni Çarlığının çökmesinin ardından Suriye

3 Azazian, Mühendis Hourı. *Arap Ülkelerinde olan Ermeni Diasporalarının Kısa Tarihçesi Hakkında (Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır)*. Derul-Hivar yayımları. Suriye. 1993.ss45-46.

4 ن.ايزازع ص. 47 (Azazian, a.g.e., ss. 47)

5 ن.ايزازع ص. 49 (Azazian, a.g.e., ss. 49)

topraklarına olan Ermeni göçleri daha da artmıştır. Bu dönemde artık Halep ve Şam'da büyük bir Ermeni cemaati oluşmuştu. Aynı zamanda Antakya'da, Lazikiye'de ve Kesab'da da küçük Ermeni toplulukları varlıklarını sürdürmekteydi.⁶

19. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'de yaşanan intibah döneminde Ermeni aydınlarının da rol aldıkları görülmektedir. Bunların sırasında Edip İshak, Rızqullah Hasub özellikle seçilmişlerdir.⁷ Bu dönemde Ermenilerin Suriye'deki sayıları ve yerleşim yerleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bir sıra kaynaklara göre 1870-1890 yılları arasında Lübnan ve Suriye'de ticaretten endüstriye kadar çeşitli alanlarda çalışan bazı kaynaklara göre 80-85.000 Ermeni, diğer kaynaklara göre ise en fazla 76.200 Ermeni yaşamaktaydı.⁸

1876, 1895 ve 1909 yıllarında Osmanlı Türkiyesi'nden Ortadoğu'ya yeni göç dalgaları yaşandı. 1915 sevk ve iskanından sonra Anadolu'dan göçlerle Suriye'nin neredeyse tüm şehirlerinde – Al-Gamışlı, Haseke, Deyr Ez-Zur, Halep, Lazikiyye, Şam ve Kesab'da yeni Ermeni toplulukları oluştu.⁹ 1922 yılında Kilikya arazisinden olan göçlerle Suriye'de Ermenilerin sayısı 125.000'e ulaştı. Bunun yaklaşık 75.000'i Halep ve etrafında yerleşmişti. Bölgeye son Ermeni göçü 23 Haziran 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılımının ardından yaşandı.¹⁰

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Sovyet Ermenistanı'nın “Vatana dönüş” harekâtını başlatması üzerine yaklaşık 40.000 Ermeni Suriye arazisini terk etmiştir. Bundan sonraki dönemlerde İsrail'le anlaşmazlıklar, ülkede art-arda yaşanan askeri darbeler, diasporayı olumsuz etkilemiş, Suriye'den göçleri teşvik etmiştir.

1991 yılı verilerine göre, Suriye'deki Ermenilerin sayısı, çoğunluğu Halep'te olmak üzere 120.000 civarındadır. Ermeni patrikliğine göre ise Suriye'de yaklaşık 150.000 Ermeni yaşamaktaydı. Fakat son 20 yılda bu sayı 100.000'e düşmüştür. Ermeniler genellikle Halep, Kesab, Şam, Al-Qamışlı ve Yaqubiye'de yayılmışlar.¹¹

6 1995. بتوريب، “ملاعلا يف ينمجال راشيتن ال ارود”، ينودارقاب بركاه

<http://www.ancme.net/studies/9> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Hakop Bagraduni, “Ermenilerin Dünyada Yayılma Dönemi”, Beyrut, 1995)

7 ينودارقاب، a.g.m., . <http://www.ancme.net/studies/9> (Bagraduni)

8 ص. 50 نايزازع (Azazian, a.g.e., ss. 50)

9 ينودارقاب، a.g.m., . <http://www.ancme.net/studies/9> (Bagraduni)

10 ص. 50 نايزازع (Azazian, a.g.e., ss. 50)

11 “مهر ايخ دومصلو او .. اينيجرواوان بل ائلاي يرض قرحه ببلحنجرا”، لقعع يب ادوب ع 12.01.2013. <http://www.ancme.net/articles/705> (Abbud Ebi Aql, “Halep Ermenileri: Lübnan ve Ermenistan'a Küçük Göç... Ve Onların Seçim Azmi”, En-Nehar gazetesi.) (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

1919 yılı sonrasında Halep Ermenileri hemşeri dernekleri kurmaya başladılar. Bunun yanında Spor, Kültür ve Gençlik dernekleri de açılmıştır. Bir yıl sonra kiliseler ve okullar inşa edilmeye başlanmıştır. Ermeniler Suriye’de ilk matbaayı kendilerinin kurduklarını iddia etmektedir. 1015’ten sonra önce “Fırat” gazetesi daha sonra “Arevelk”, 1990 sonrasında ise haftalık “Kantsarar” gazetesi yayına başlamıştır.¹²

Bugün Suriye’de toplam 38 Ermeni Okulu bulunmaktadır. Bunun 24’ü Halep’te, 6’sı Kesab’da, 3’ü Şam’da, 2’si Qamışlı’da, 2’si Cezira’da, 1’i ise Lazkiye’de bulunmaktadır. Şam ve Halep’te toplam 8 Ermeni matbaası çalışmaktadır. 19. yüzyılın sonlarından günümüze dek Suriye’de toplam 80 günlük, haftalık veya aylık Ermeni gazetesi çıkmıştır.¹³

Halep Ermenileri

Halep Ermenileri Ortadoğu Ermeni diasporaları içerisinde önemli mevki tutmaktadır. Hatta çoğu literatürlerde Suriye Ermeni diasporası yerine Halep Ermeni diasporası ifadesi kullanılmaktadır.

1329 yılında inşa edilen Aziz Meryem Kilisesi ve 1355 yılında Ermenice yazılmış Kitab-i Mukaddes Ermenilerin Halep’te varlığını ispat eden en etkili kaynaktır.¹⁴ Buna rağmen Ermeniler, Halep’teki varlıklarını 301 yılına dayandırmaktadır. Ermeni tarihçilere göre, Ermenilerin Gregoryenlik mezhebini yeni benimsediği bu yıllarda Halep şehri, Kudüs’e hac ziyaretini gerçekleştirmek için giden Ermeni zevvarların (hacıların) mühim durak merkezine çevrilmiş durumdaydı.¹⁵

Halepli tarihçi Şeyh Kamil El-Gazi’ye göre 1822 yılında meydana gelen depreme kadar Halep’te yaklaşık 400.000 kişi yaşamaktaydı. 1823’te kolera salgısı, 1827’de ise veba salgısının yaşanması üzerine şehrin Ermeni ahalisi 110.000’e düşmüştür.¹⁶ 19. Yüzyılın sonlarına doğru Halep Ermenilerinin sayısı 5.000’i geçmemekteydi. Ermeni tarihçisi Raymond Kevorkyan’a göre,

12 Harout Ekmanian, “Halep Ermenileri”, 17.04.2015, <http://ermenikulturu.com/halep-ermenileri-harout-ekmanian/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

13 ينودار قاب, a.g.m., <http://www.ancme.net/studies/9> (Bagraduni)

14 “ةيروسلا بلح يف نجرال”, 14.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

15 نم لئالوا نمو ايررس علأ ايچولونكنكتلا لخدأ نم لوا :برحلأ بعم يف نويروسلا نجرال”, ينيرجنع بيص نم لئالوا نمو ايررس علأ ايچولونكنكتلا لخدأ نم لوا :برحلأ بعم يف نويروسلا نجرال”, 15.08.2013, <http://www.ancme.net/articles/721> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Suhaib Angerana, “Savrulan Savaşta Suriye Ermenileri: Suriye’ye Teknolojiyi İlk Getirenler ve Mevcut Krizde Kaçırılma ve Yağmalanmaya İlk Maruz Kalanlar”)

16 “ةيروسلا بلح يف نجرال”, 14.02.2015 <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

18. yüzyılın ikinci yarısı, 19. yüzyılın birinci yarısında Anadolu'dan gelen göçlerle Suriye Ermeni diasporasının nüfusu 125.000'i aşmıştı. Bunun ise 75.000'i Halep'te yaşamaktaydı.¹⁷ Özellikle sevk ve iskan kararının ardından şehirde Hıristiyanların sayısı artmıştır. 1922 yılına ait istatistik verilerde Halep'te toplam 156.748 kişinin yaşadığı, bunun ise 20.007'sinin (%12,76) Ermeni olduğu bildirilmektedir. Bir yıl sonra Kilikya'dan göçlerle bu sayı toplam nüfusun %25'ne denek gelmiştir. 1944 yılında ise burada 60.200 Ermeni yaşamaktaydı.¹⁸ En son 2011 yılına ait verilerde Halep Ermeni nüfuzunun 60.000'i aştığı ve özellikle Süleymaniye, Aziziye, Meydan ve çevre bölgelerde buldukları bilinmektedir.

Şam Ermenileri

Şam'da yaşayan Ermeniler hakkında tarihi kaynaklarda çok geniş bilgiler yoktur. Bu ise Şam'da Ermenilerin çok aktif olmadıklarını göstermektedir. Şam Ermenileri hakkında ilk yazılı kaynak Emeviler dönemine aittir. Ermeni tarihçilere göre, Emevi Halifesi Ermenilerin sık yaşadığı Kilikya'nın Dubeyl şehrinde dönerken beraberinde 35.000 Ermeni'yi Şam'a götürmüştür.

15. yüzyılda Timur Halep'i, ardından Şam'ı ele geçirdiğinde çoğunluğu Ermenilerden oluşan büyük bir esir grubunu Doğu'ya göndermiştir. Sarkis Kilisesi'nden sağlanan bilgilere göre bu dönemde halen Şam'da küçük bir Ermeni diasporası varlığını sürdürmekteydi.¹⁹

17. yüzyılda Şam'ın ticari öneminin arttığı bir zamanda Ermeni diasporasının durumu hiç iyi değildi. Şehirde yalnızca 5-6 Ermeni ailesi kalmıştı. Sonraki asırda ise Ermenilerinin durumunun iyileştiği düşünülmektedir. 1726 yılında Halep ve Şam Ermenileri Rusya hükümetinden ticari ilişkileri geliştirmek adına bir sıra ayrıcalıklar istemiş ve bu taleplerine olumlu cevap almıştır. Bu olaydan sonra Şam'a Ermeni tüccarların akını başlamıştır.²⁰

1915 ve 1922 olaylarından sonra Şam'da yaşayan Ermenilerin sayısı 15.000'e ulaşmıştı. Fakat bundan sonra Şam, Ermeni diasporası için önemini yitirmeye başladı. 1927 yılında Şam'da sadece 7.500 Ermeni kalmıştı. 1990'larda ise bu sayının 5.000'e düştüğü tahmin edilmektedir.²¹

17 مین ییج ع, a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721>

18 “کۆیروسا بلح یف نهرال”, 14.02.2015 <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

19 ص. 63 ن. ایزازع (Azazian, a.g.e., ss. 63)

20 ص. 64 ن. ایزازع (Azazian, a.g.e., ss. 64)

21 ص. 65 ن. ایزازع (Azazian, a.g.e., ss. 65)

Kesab Ermenileri

Tarihi kaynaklara göre, Lazkiye’ye ilk kez Ermeniler 11. Yüzyılda Selçukluların hâkimiyeti döneminde gelmişler ve daha sonra buradan Kesab, El-Yaqubiye, Es-Suveydiye, El-Ġanimiye ve Aramu’ya yayılmışlar. Lazkiye şehri içerisinde Ermeni diasporasının oluştuğu en önemli bölge Kesab kasabasıdır. Kesab Suriye’nin kuzey-batısında bulunmaktadır. Geçmiş adı “İskenderun” olan bu kasaba Türkiye sınırındadır. Ermeniler kasabanın bir zamanlar Kilikya Çarlığı’nın sınırları içerisinde bulunmasını gerekçe göstererek, Kesab’ı “tarihi Ermeni toprakları”nın bir parçası olarak kabul etmektedirler. Fakat buraya Ermenilerin ancak 11-12. yüzyıllarda Antakya’dan geldikleri tarihi belgelerle kanıtlanmaktadır. 14-15. yüzyıllarda Memluklerin istilaları zamanı Musa dağı ve Dağlık Kesab bölgesinin daha güvenli olması nedeniyle kasabaya Ermeni göçleri daha da artmıştır.²²

1915’ten sonra kasaba sakinlerinin çoğunluğu Ürdün, Lübnan ve Suriye’nin merkezi bölgelerine iskân edilmiştir. I. Dünya Savaşı bittikten sonra Ermeniler tedricen evlerine dönmeye başlamıştır.

19. yüzyılın 50’li yıllarında Gregoryen Ermeni toplumunun öfke ve şiddetinden kaçan Katolik ve Protestan Ermenilerin bölgeye kitlesel akını olmuştur. 20. yüzyılın başlarında kasaba nüfusu tamamı Ermenilerden oluşan 6.000’e ulaşmıştır. Kasabanın küçük olmasına rağmen mezhepler arası düşmanlık ve farklı siyasi tutumları nedeniyle bu dönemde Kesab’da 20 Ermeni Okulu faaliyet göstermekte idi.²³

1915’ten sonra kasaba sakinlerinin çoğunluğu Ürdün, Lübnan ve Suriye’nin merkezi bölgelerine iskân edilmiştir. I. Dünya Savaşı bittikten sonra Ermeniler tedricen evlerine dönmeye başlamıştır. 1922 yılında Kesab’a Fransız ordusunun girmesi ise Ermeniler tarafından sevinçle karşılandı.²⁴

5 Temmuz 1938’te Fransız manda yöneticileriyle yapılan anlaşmaya göre Kesab Antakya bölgesinin bir parçası olarak Türkiye’nin kontrolüne verilmiştir, kasabanın eski adı “Hatay” ona geri kaytarıldı ve Ermeni asıllı kardinal Bedros Ağacanyan kasabanın yöneticisi olarak atanmıştır.²⁵ Buna

22 ن. ايڤازاع 65 ص. (Azazian, a.g.e., ss. 65)

23 “ةيودحلا ةيروسلا بسك قنلب يف يذمرال ادج او تنلا خيرات”, 30.01.2015. <http://khabararmani.com/?p=796> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Ermenilerin Suriye Sınırı Kesab’da Varlığının Tarihi”)

24 “ةيروسلا بلح يف نجرال”, 14.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1489> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Suriye Halebinde Ermeniler”)

25 “ةيودحلا ةيروسلا بسك قنلب يف يذمرال ادج او تنلا خيرات”, 30.01.2015. <http://khabararmani.com/?p=796> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (“Ermenilerin Suriye Sınırı Kesab’da Varlığının Tarihi”)

karşı çıkan bir sıra Ermeni ailesi kasabayı terk etmiştir. Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra kasaba tekrar Suriye sınırlarına dahil edilmiştir.

Kamışlı Ermenileri

Ermenilerin Kamışlı şehrine gelişleri şehrin kurulduğu 1925 yılında başlamıştır. Hatta şehirde nüfuzu tamamen Ermenilerden ibaret olan köyler de bulunmaktadır. 1938 yılına kadar burada 20’den fazla Ermeni köyünün, 18 Ermeni anaokulunun bulunduğu bilinmektedir. Fakat “Vatana dönüş” harekâtı çerçevesinde bu köylerin bir kısmı boşaltılmıştır.²⁶

1965-1966 yıllarında ikinci göç zamanı 6.500 Ermeni Kamışlı’yı terk etmiş ve Ermeni köyleri tamamen boşaltılmıştır.

Arap Baharı’ndan önce Kamışlı’da 1200 öğrencinin eğitim aldığı 40’a yakın Ermeni ilkokul, lise ve meslek yüksekokulları faaliyet göstermekteydi. Sayılarının azalmasına rağmen halen bu okulların çoğunluğu faaliyetini sürdürmektedir.

“Arap Baharı” ve Suriye

Arap Baharı genel olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yaşanan ve 2010’un Aralık ayından günümüze kadar süren halk hareketleri olarak değerlendirilmektedir. İç dinamiklerin yanı sıra dış dinamiklerin de etkili olduğu bu hareketler, kimilerine göre ABD ve Batılı mütefekkirlerin bu coğrafyadaki saklı planlarını harekete geçirmesiyle ortaya çıkmış, kimilerine göre ise bölgedeki sosyal, ekonomik ve siyasal bunalımlar, teknolojik alanda sosyal medyanın kullanım ağının genişlemesiyle bir patlamaya neden olmuştur.²⁷

17 Aralık 2010’da Tunus’ta Muhammed Buazizi adlı gencin kendini yakmasıyla başlayan Arap Baharı kısa zaman içerisinde bütün ülkeyi sarmış, hükümet kuvvetlerinin olaya müdahalesiyle daha da sertleşmiş ve 1987’den beri ülkeyi otoriter rejimle idare eden Zeynel Abidin Bin Ali’nin ülkede iktidardan çekilmesi ve ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır.

26 “تيرة وسائل الإعلام قبل أن يدمى في نجرال”، 17.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1217> (Erişim Tarihi: 01.05.2016 (“Suriye’nin Al-Qamışlı Şehrinde Ermeniler).

27 Okan Yüksel, “Arap Baharı ve Sosyal Medya”, 5 Temmuz 2013, <http://politikakademi.org/2013/07/arap-bahari-ve-sosyal-medya/> (Erişim Tarihi: 12.05.2016)

Tunus olaylarının etkisi altında 25 Ocak 2011’de Mısır’da da protestolar başlanmış, sokak gösterileri 1981 yılında iktidara gelmiş Hüsnü Mübarek’in 11 Şubat’ta görevi bırakmasına ve mahkeme kararı ile ömür boyu hapse mahkûm edilmesine neden olmuştur.²⁸ Sırasıyla hakimiyeti Muhammed Hüseyin Tantavi, Muhammed Mursi ve Abdülfettah Es-Sisi devraldı. Fakat ülkede istikrar hala sağlanmış değildir.

Mısır’dan sonra Arap Baharı etkisini Libya’da gösterdi. Ocak 2011’de başlayan ve daha çok ekonomik sorunların dile getirildiği protestolar kısa zaman içerisinde siyasi nitelik kazanmış ve git gide büyüyen ayaklanmaların güvenlik güçleri tarafından şiddetle bastırılması, sonrasında çıkan çatışmalar kısa bir zaman içerisinde bu ülkede iç savaşa dönüşmüştür. Başta BM Güvenlik konseyi olmakla, ABD, İngiltere, Fransa, AB gibi çeşitli ülkeler ve örgütler tarafından Kaddafi rejimine karşı bir dizi ambargolar uygulanmış, 27 Mart’tan itibaren BMGK’nin Libya hakkında aldığı kararların NATO tarafından üstlenilmesine karar verilmiştir. Bundan sonra hızlı bir ilerleyişe geçen muhalifler 20 Ekim’de Kaddafi’yi Sirte kendinde yakalamış ve linç ederek öldürmüşler. Mısır ve Libya’daki kadar şiddet içermese de, Bahreyn, Ürdün ve Cezayir’de de mitingler, protestolar, ayaklanmalar kendini göstermiştir.

Fakat temelde bölge ülkelerinde demokratik gelişmeleri sağlamak amacıyla başlayan halk hareketleri devletlerin bugünkü siyasi ve ekonomik durumuna bakıldığında hiç de amacına ulaşmış sayılamaz. Aslında daha istikrarlı bir yapıya dönüşümü hedefleyen ayaklanmalar başlangıçta amacına ulaşmış gibi görünse de, bölgede demokrasi ve istikrar halen sağlanamamıştır.

Yukarıdaki ülkelerin hepsinde ayaklanmalar iktidarın devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Fakat 15 Mart 2011’de Suriye’de başlayan ayaklanmalar 5 yıldır bir sonuca ulaşamamış, dahası ülkenin parçalanması ve egemenliğinin yitirilmesi tehdidini beraberinde getirmiştir.

Suriye İç Savaşı

15 Mart’ta Ürdün sınırı yakınında Deraa bölgesinde başlayan ayaklanmalar, Deraa ile dayanışma gerekçesiyle önce kıyı şeridindeki Baniyas ile Lazkiye, daha sonra İdlib ve Irak yakınındaki Deyrizor, ardından ise Hama ve Humus şehirlerini sardı.²⁹

28 Mehmet Salih Gün, Konur Alp Koçak, “Arap Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası”, *Yasama Dergisi* 22, Eylül-Aralık 2012. ss. 8.

29 Cengiz Çandar, “Suriye: “Arap Baharı”nın “Arap Devrimi”ne Dönüşme Durumu”, *Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği*, <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/suriye-arap-baharinin-arap-devrimine-doenuesme-durumu> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

İlk başta iktidar, muhalif güçleri kontrolü altına alabilmek için siyasi tutukları serbest bırakmak, anayasal değişiklikler yapmak ve ekonomik reformlar geçirmek gibi hamlelerde bulunsa da, bu güvenceler halkı tatmin edememiştir. Suriye’de dağınık olan muhalefet Suriye Ulusal Konseyi adı altında örgütlenmiş, Özgür Suriye Ordusu, muhalefetin silah gücü olarak Esad ordusu ile savaşa başlamıştır. Bugün Suriye içerisinde muhalefetin çatı örgütü olan Suriye Devrimi Muhalefet Güçleri Koalisyonu, Suriye Kürt Ulusal Konseyi, PYD, Halkçı Koruma Birlikleri’nden oluşan Kürt Yüksek Komitesi, Fetah el-İslam, Ahrar el-Şeham, El-Nusra Cephesi, Şükür el-İslam gibi İslamcı gruplar ön plana çıkmaktadır.³⁰ Suriye olayları sadece ulusal düzeyde kalmamış, uluslararası kamuoyunun da tepkisine neden olmuştur. ABD ve Batı muhaliflerin yanında yer alırken, Rusya, Çin ve İran Esad rejimini desteklemiştir. Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar muhaliflere en büyük siyasi desteği veren güçler olarak tanınmıştır.³¹

22 Nisan 2011’de Deraa, Hamas, Deyrizor ve Kamışlı kentlerinde başlayan protestoların güvenlik güçleri tarafından zor kullanarak bastırılması, çatışmalarda pek çok kişinin hayatını kaybetmesi kanlı çatışmaların başlangıcı olmuştur. 2012 yılının sonuna gelindiğinde en az 60.000 kişi hayatını kaybetmişti. 2013 Nisan ayında ise el-Kaide’nin bir uzantısı olduğu iddia edilen DAESH (İrak ve Şam İslam Devleti), Ebu Bekir Bağdadi’nin liderliğinde Suriye’de varlığını ilan etti. Esad rejimi varil bombaları ve hava operasyonları ile birçok sivilin ölmesine neden olurken, El Nusra ve DAESH güçlenmeye devam etti.³² Özellikle Esad rejimi karşısında muhalif güçler yenilmeye başlarken, DAESH, Irak ve Suriye’de güç kazanmaya başlamıştır.

Ocak 2016 itibariyle Esad rejimi Suriye’nin % 19.8’ini, DAESH %40’ını, PKK’nın Suriye kolu PYD %25’ini ve muhalifler ise Suriye’nin % 15.2’lik kısmını kontrolü altında tutmaktaydı. DAESH’ten sonra en fazla alana hakim olan PYD, Esad rejiminden de, muhalif güçlerden de daha fazla alanı kontrol etmektedir.³³ 5 yıl geçmesine rağmen Suriye’deki savaş dinmek bilmiyor ve her geçen gün sivil kaybı durmadan artıyor. Zaman zaman Rusya ve ABD’nin girişimleriyle ülkede ateşkes sağlansa da, bu, birkaç günden fazla sürmemiştir.

30 Orhan, D.D, Ortadoğunun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, sayı1-2, 2013, ss. 15

31 Taha Dağlı, “İlk Saniyesinden Bugüne Suriye İç Savaşının Takvimi”, 21.11.2012, <http://www.aktuel.com.tr/dunya/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi> (Erişim Tarihi: 12.05.2016)

32 Begüm Zorlu, “Suriye İç Savaşında Dört Yılda Neler Oldu?”, <http://bianet.org/bianet/siyaset/163049-suriye-ic-savasinda-dort-yilda-neler-oldu> (Erişim Tarihi: 11.05.2016).

33 “Suriye’de Son Durum Haritası (Ocak 2016)”, 05.01.2016. <http://www.stratejikortak.com/2016/01/suriyede-son-durum-haritas-ocak-2016.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

Suriye İç Savaşının Ermeni Diasporasına Etkisi ve Diasporanın Tutumu

Suriye’deki Ermeniler, bir taraftan kendi ulusal kimliklerini, dillerini, kültürlerini muhafaza edebilmişler, diğer yandan ise Suriye toplumunun ayrılmaz bir hissesine çevrilmeyi başarmışlar ve doğal olarak bölgede baş veren her bir şeyden olumlu veya olumsuz şekilde etkilenmektedirler.

Krizden önce Suriye’de Ermenilerinin sayısının kesin olmamakla beraber 80 ile 100 bin arası olduğu tahmin edilmektedir. Bunun %80’i Halep’te, %10’u Şam’da, geri kalanları ise Deyrizor, Haseke, Al-Qamışlı ve Raqqa şehirlerinde yaşamaktaydı.³⁴

Esad rejimi altında Ermenilerin kaygısız yaşadığı söylenemez, ancak politik sistemdeki ani bir değişimin yaratabileceği olumsuzluklar, özellikle de sahip oldukları sosyal ve kültürel hakları yitirme korkusu, diğer azınlıklar gibi Ermenileri de rahatsız etmektedir. Bu yüzden ayaklanmaların başladığı günden itibaren Ermeniler, Suriye merkezi yönetimine yakın bir duruş sergilemiş ve gelişen olayların dışında kalmayı tercih etmişlerdi.

Olaylarının başlangıcında toplumun sergileyeceği tutumu tartışmak için Ermeni Gregoryen, Katolik ve Protestan kilise liderleri, Taşnak ve Hınçak parti liderleri ve bölgede faaliyet gösteren Ermeni kurulları liderleri Halep şehrinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda Lübnan İç Savaşı döneminde Ermeni toplumunun yürüttüğü politikaya da vurgu yapılarak aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1. Ermeniler savaşta taraf olmayacaklar ve toplum içerisinde şiddete başvuranları toplumdaki ve kiliseden uzaklaştıracaklardır. Suriye devletinin egemenliğini, istiklalini ve birliğini destekleyecekler, dış müdahale ve ülkenin bölünmesine kesinlikle karşı çıkacaklardır.
2. Suriye ordusu ve silahlı muhalif gruplar arasında devam eden savaşta Ermeni toplumunun güvenliğini temin edebilmek için bir plan geliştirilecek ve gönüllülerden oluşan silahlı gruplar oluşturulacaktır.³⁵

Aynı zamanda Lübnan’da Taşnak, Hınçak ve Ramgavar parti liderleri, Ortodoks, Katolik ve Protestan dini liderleri bir toplantı yaparak, Suriye’den gelecek olan yeni göç dalgasını karşılamak, barındırmak, onların eğitim,

34 08.02.2014, "الوانويروس: برجل ادعب نمرال", رديح يبا اثر, <http://www.ancme.net/articles/730> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Raşa Ebi Haydar, "Savaşın Sonra Ermeniler: İlk önce Suriyeliler", *Al-Ahbar gazetesini*, Lübnan)

35 نينيرج ع, a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721>) Angerana)

sağlık, sosyal ihtiyaçlarını temin etmek için 4 cemiyet tesis etmiştir. Bunların her birinin Lübnan dışında, örneğin Halep'te faaliyet gösteren şubeleri açılmıştır. Bu şubelerin başlıca görevi herhangi bir olağanüstü hal durumunda Suriye Ermenilerinin durumu hakkında Lübnan diaspora birliğine bilgi aktarmak ve zor durumda olan toplum üyelerine gerekli tıbbi, insani ve sosyal yardımı sağlamaktır.³⁶

2014 yılında DAESH tarafından bombalı saldırıya maruz kalan Halep St. Rita Tilel Ermeni Kilisesi, Deyrizor'daki Ermeni kilisesi, Rakka'daki Ermeni Katolik Kilisesi,³⁷ Halep'te Ermeni Protestanların Emmanuel Kilisesi kullanılamaz duruma gelmiştir. Akop Qabrialyan'a göre, 1 Mart 2015'te ölen Ermenilerin sayısı 150 civarındadır. Ayrıca Suriye ordusu içerisinde DAESH'e karşı savaşan ve ordudan kaçtığı için kayıp sayılan çok sayıda Ermeni de vardır.³⁸

Ermeni kaynaklarında Suriye'den iki tür göçten bahsedilmektedir:

1. İç göç – Suriye'nin savaştan uzak emniyetli iç bölgelerine olan göç;
2. Dış göç – Suriye sınırlarından dışarıya, daha çok Ermenistan'a göç. Genellikle son 20 yılda Ermenistan Devleti'nin desteği ile Suriye'den gelenler olmuş, ayrıca ticaret, el işleri ve sanayi sahalarında çalışan kişiler de Ermenistan'a göç etmişlerdir.³⁹

Halep Ermeni Patrikliği verilerine göre 2013 yılında Halep'te yaşayanların sayısı 3 kat azalmıştır. Dolayısıyla bugün Halep'te Ermenilerin sayısı 20.000'i geçmemektedir.⁴⁰

Lübnan Taşnak partisi 2013 yılına kadar Suriye'den toplam 10.000 Ermeni'nin göçtüğünü, bunun 4.000'nin Lübnan'a, 6.000'nin ise Ermenistan'a yerleştiğini iddia etmektedir. Lübnan'a gelen Ermeniler başta Burc Hammud olmak üzere Antelias ve komşu köylerde barınmaktadırlar. Bu bölgelerde oluşan aşırı birikme Lübnan Ermeni toplumu için de yeni sorunlar oluşturmaktadır. Bundan başka ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerine de göçler yaşanmaktadır.⁴¹

36 لىق ع يبا دوع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

37 "Suriye'de İŞİD, 3'ü Ermeni toplam 16 kilise ve bir manastır yok etti", 15.12.2015, <http://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/12/15/Suriye-%C4%B0%C5%9E%C4%B0D-Ermeni-kilise-manast%C4%B1r/72561> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

38 Ара Санджян, "Армянские Общины В Условиях Гражданской Войны (Сравнение Ливана И Сирии)", *Фонд Новаранк*, 10.12.2015, ss. 75

39 لىق ع يبا دوع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

40 ىن ىر جن ع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721> (Angerana)

41 لىق ع يبا دوع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

Ermenistan Diaspora Bakanlığı verilerine göre 2015 yılının birinci yarısında Ermenistan’da 12.000 Suriyeli Ermeni bulunmaktaydı. Bunun ise 9.000’i artık Ermenistan vatandaşlığına geçmiş durumdadır. Göçmenlerin bir kısmı halen Suriye’deki durum düzelince geri dönmeyi planlamaktadırlar. Çoğu genç Ermeniler ve yeni evlilerin hatırı sayılır bir kısmı ise, AB ve ABD vizesi alarak yurt dışına gidebilmek için Ermenistan’ı transit ülke olarak kullanmaktadırlar.⁴² Fakat Ermeni kaynakları resmi rakam göstermeseler de, son 5 yılda Ermenistan’a 15-20.000 Ermeni’nin yerleştiği konusunda ısrar etmektedirler. Burada temel hedef, bu konu uluslararası gündemin kritik konularından biri olduğu için durumdan yararlanarak, Ermenistan’ın “humanist” devlet olduğunu ön plana çıkarmak ve mültecilerin sayısının iki katı fazla gösterilerek ABD ve AB’den mali destek sağlamak çabasından ibarettir. Burada Ermenistan’ın Suriye’den gelen tüm mültecilere değil de, bizzat Ermenilere kolaylık sağlanması ilgi çekici bir noktadır.⁴³

Burada temel hedef, bu konu uluslararası gündemin kritik konularından biri olduğu için durumdan yararlanarak, Ermenistan’ın “humanist” devlet olduğunu ön plana çıkarmak ve mültecilerin sayısının iki katı fazla gösterilerek ABD ve AB’den mali destek sağlamak çabasından ibarettir.

Ermeni milletvekili Akop Baqradunyan’ın açıklamasına göre, Lübnan Taşnak partisi yalnızca Ermenilere değil, tüm Halep Suriyelilerine yardım göstermektedir. Yalnızca 2012 yılının son üç ayında Ermenistan’a Arap ve Ermenilerden oluşan mültecileri taşıyan üç uçak gönderilmiştir. Bundan başka Lübnan diasporası tarafından Halep Ermeni Patrikliğine ve Suriye Kızılay Cemiyeti’ne Ermeni ve Araplar arasında eşit şekilde paylaştırılmak adına düzenli olarak gıda, ilaç ve insani yardım taşıyan araçlar gönderilmektedir.⁴⁴

Ermenistan hükümeti tarafından Suriye’den gelen mültecilerin yerleştirilmesi için başkent Erivan yakınlarında yeni bir site kurulmuştur. 5 hektar alana yayılan bu site “Yeni Halep” adlandırılmaktadır. Bu siteden daire sahibi olmak isteyen Suriye Ermenilerine hükümet ve Ermeni Yardım Kuruluşlarının yardım etmesi planlanmaktadır.⁴⁵

42 Alin Ozinian, “Ermenistan’daki Suriye”, 06.08.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12399/ermenistan-daki-suriye> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

43 Hatem Cabbarlı, “Ermenistan’ın Suriyeli Göçmenler Konusunda Mali Destek Kurnazlığı”, 28 Nisan 2016, <http://politikaakademisi.org/2016/04/28/ermenistanin-suriyeli-gocmenler-konusunda-mali-destek-kurnazligi/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

44 لقع عيب ادوبع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

45 عین یرجنع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/721> (Angerana)

Tüm zorluklara rağmen halen Halep ve Suriye'nin diğer bölgelerinde büyük Ermeni grupları yaşamaktadır. Ermeni patrikliği verilerine göre kalanların büyük çoğunluğu Suriye'ye 20. yüzyıldan önce gelenler ve Suriye'yi kendi anavatanı kabul edenlerdir.⁴⁶

Diasporanın İşleyişi ve Din

Suriye ahalisinin %74'ü Sünni, %12'si Şii, %10'u Hıristiyan, %3'ü Dürzilerdir.⁴⁷ Burada yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmı Gregoryen, geri kalanları ise Katolik ve Protestanlardır. Ermeniler Suriye'de dinlerini özgür bir şekilde yaşayabilmektedirler. Aşağıda Gregoryen ve Katolik Ermeniler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Protestanların ise sayısının az olduğu, 3'ü Halep'te, biri ise Kesap'ta 4 kiliselerinin olduğu bilinmektedir. Fakat haklarında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Suriye'de Gregoryen Ermeniler

Suriye Gregoryenleri ülkede Rum Ortodokslardan sonra ikinci en büyük Ortodoks birlik olarak tanımlanmaktadır. Gregoryen Ermenilerin Halep, Şam ve Cezira'da yerleşen piskoposlukları Kilikya Kutsal Evi'ne bağlı olarak çalışmaktadır. Gregoryenlerin Suriye'de toplam 22 kiliseleri bulunmaktadır. Kesin rakamlar olmasa da Suriye'de 112.000'den fazla Ermeni Gregoryenin olduğu söylenmektedir.⁴⁸

Halep'te yerleşen 1476 yılında inşa edilen 40 Şehit Kilisesi 4. yüzyılda Hıristiyan dini mezhepleri arasında çıkan çatışmalarda ölenlerin hatırasına inşa edilmiştir. 16. Yüzyılın başlarında artık Deyrizor ve Musul'da da Ermeni kiliseleri açılmıştı.⁴⁹

1624 yılında ise 40 Şehit Kilisesi'nin yakınlığında Aziz Ruh Kilisesi dikilmiştir. Bu kilise, çalışmaya başladığı günden Kudüs'e giden hacıların Suriye'de en çok konakladığı yerdir.⁵⁰

46 لقع عيبا دوع , a.g.m., <http://www.ancme.net/articles/705> (Ebi Aql)

47 "Suriye'nin Genel Özellikleri Nelerdir", 25.03.2013, <http://www.bilgiufku.com/suriyenin-genel-ozellikleri-nelerdir.html> (Erişim Tarihi: 11.05.2016)

48 "The Armenian Apostolic Church in Syria", <http://rip.hds.harvard.edu/faq/armenian-apostolic-church> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

49 "ايروس يفة نجرال اسئانل", 17.08.2006, <http://www.azad-hye.org/article.php?op=details&id=74> (Erişim tarihi: 01.05.2016) ("Suriye'de Ermeni Kiliseleri")

50 "ايروس يفة نجرال اسئانل", 17.08.2006, <http://www.azad-hye.org/article.php?op=details&id=74> (Erişim tarihi: 01.05.2016) ("Suriye'de Ermeni Kiliseleri")

Deyrizor’da yerleşen sözde Ermeni Soykırımı kurbanlarının hatırasına dikilen Ermeni Şehitleri Kilisesi’nin inşasına 1985 yılında başlanmış, 1991 yılında kilisenin inşası sona ermiştir. Bugün Deyrizor şehrinde Ermenilerin sayısı fazla değildir. Fakat buna rağmen her yıl 10 binlerle Ermeni Nisan ayından başlayarak Şehitler Kilisesi’ni ziyaret etmektedir.⁵¹

Suriye’de Katolik Ermeniler

Suriye’de Ermeniler arasında Katolik inanç ilk kez 1878 yılında Arapdilli Qniz köyünde açık şekilde kendini göstermiştir. Halep Gregoryen Patriğinin Katoliklere karşı divan tutması, Katolikleri Avrupa’dan misyonerler davet etmek zorunda bırakmıştır. Bu misyonerlerin faaliyetleri sonucu Suriye’de Katolik Ermenilerin sayı önemli derecede arttı.⁵² İç Savaştan önce Suriye’de yaklaşık 22.000 Katolik Ermeni’nin olduğu bilinmektedir.

Ermeni Katoliklerin Suriye arazisinde Halep’te, Şam’da ve Kamışlı’da yerleşmekle 3 Patrikliği ve 12 kilisesi bulunmaktadır.

Halep Ermeni Katoliklerinin ilk ve resmi piskoposu Abraham Ardzivian’dır (1710-1740). Ardzivian 1710 yılında Kilikya katolikosu Ghougos tarafından bu göreve atanmış ve 40 Şehit Kilisesi’nde göreve başlamıştır. 1990 yılından itibaren bu göreve Bedros Miriatian atanmıştır. Krizden önce Halep’te 17.000 Katolik’in olduğu düşünülmektedir. Halep’te toplam 12 kiliseleri bulunmaktadır. Bunlardan en meşhuru Aziz Anne Katedralı’dır.⁵³

Şam’da Ermeni Katolik cemaati 1763 yılında Katalikos Michael’in döneminde kurulmuştur. İlk papazı Hovsep Tokatlian (1778-1982) olmuştur. 2000-2001 yıllarında Patriklikte restorasyon yapılmıştır. Son piskoposu Hovsep Arnoutian’dır. Kilisede kayıtlı 700 aile, 5.000 kişi vardır.⁵⁴

Haseke ve Deyrizor illerini de kendi etkisi altında bulunduran Kamışlı Piskoposluğu 1954 yılında açılmıştır. İlk piskoposu Hovsep Binanji olmuştur. 1992 yılından bu yana piskopos görevini Bedros Miriatian üstlenmiştir. 5.000 üyesi vardır.⁵⁵

51 “”ةروسلا روزلا ريد يف نجالا“”, 17.02.2015, <http://khabararmeni.com/?p=1674> (Erişim Tarihi: 11.05.2016) (“Suriye’nin Deyrizor Şehrinde Ermeniler”)

52 “Syria’s beleaguered Christians”, 25.02.2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22270455> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

53 Halep Ermeni Katoliklerinin resmi sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=ar&page_id=312 (Erişim tarihi: 11.05.2016)

54 Şam Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=313 (Erişim Tarihi: 11.05.2016)

55 Kamışlı Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi: http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=314

Suriye Ermenilerinin Siyasete Katılımı

1973'te yürürlüğe giren Anayasaya göre Suriye'nin yönetim şekli "sosyalist halk demokrasisi"dir.⁵⁶ 13 Kasım 1970'te askeri darbe yaparak hakimiyeti ele geçiren Hafız Esad döneminde tam otoriter yönetim sistemi yaratılmıştır. Esad'ın mevcut siyasi sistem üzerinde kontrolü, bir nevi aile, kabile ve yerel ilişkilerin ağındaki sosyal-siyasi yönetime dayanıyordu. Cumhurbaşkanı'nın bu olağanüstü yetkileri Suriye Anayasası ile temin edilmekteydi. Nitekim Anayasaya göre, Esad yalnız kendi isteği ile Cumhurbaşkanlığı görevini bırakabilirdi.⁵⁷ Esad'ın yakın çevresinde ona sadakatle bağlı olan siyasi ve askeri seçkinler sınıfı yer alıyordu. Otoriteyi ve iktidar araçlarını tekellerinde bulunduran bu seçkinleri içinde barındıran ve devletin güç merkezi olan kurumsal yapı, Baas Partisi, Suriye Güvenlik Güçleri (Suriye ordusu ve istihbarat kurumları) ve güçlü bir devlet bürokrasisinden oluşuyordu.⁵⁸

2000 yılında hâkimiyete gelen Beşar Esad de başlangıçta reform ve demokrasinin gerekliliğini savunmuş, siyasi tutukluları serbest bırakmış, diğer siyasi partilere cüz'i serbestlik vermiş olsa da, genel olarak babasının yürüttüğü politikayı sürdürmüştür.

Anayasaya göre çok partili siyasi sisteme sahip olan Suriye'de aslında Baas partisinin egemenliği görülmektedir. 1970 yılından bu yana iktidarda olan Baas partisi Nusayri azınlığın temsilcisi olarak daha geniş kitleleri etkisi altına alabilmek için gayri-Arap unsurları da parti içerisine çekme kararı almıştır. Özellikle Sünni Müslüman çoğunluğun alt sınıftan gelenlerine ilgi gösterilmiş, Kürtler, Ermeniler, Çerkezler de parti kadrolarına alınmıştır.⁵⁹ 250 üyeli parlamentoda her seçim zamanı Baas partisinin ezici çoğunluğa sahip olması seçimlerin şeffaflığı şüphe altındadır.

Ermeniler Suriyeli yurttaşlarının üst düzey görevlerde çalışmasının başlangıcı olarak 1877 yılında Ermeni asıllı Manuk Qaraçıyan'ın Osmanlı Milletvekilleri Meclisi'ne Halep'ten tek üye olarak seçilmesini göstermektedir. Yeni dönemde ise Suriye Ermenilerinin siyasi sahnesinde görünmelerinin ve Suriye-Ermenistan yakın ilişkilerinin temeli ilk kez Levon Ter-Petrosyan döneminde atıldı. Halep doğumlu Ter-Petrosyan ilk resmi ziyaretini Suriye'ye

56 "Suriye", <http://www.enfal.de/suriye.htm> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

57 Gülxanım Qarayeva, Aynur Hacıqədirlı, *Ərəb Ölkələrinin Çağdaş Sosial-İqtisadi və Siyasi İnkişafının Xüsusiyyətləri*, Adiloğlu nəşriyyat, Bakı, 2012, S. 175.

58 Nevin Yazıcı, "Suriye Siyasi Tarihi", 29.05.2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

59 Nevin Yazıcı, a.g.m., <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi>

yapmakla iki ülke arasında ilişkilerin yaranmasına ve özellikle ticaret sahasında önemli boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.⁶⁰

Ermeni siyasi partilerinin Suriye’de biçimsel olarak mevcut olup, Lübnan’daki kadar etkili olmamasının da temel sebepleri yukarıda sıralananlardır. Siyasi alanda devlet denetiminin oldukça sıkı olması, diğer partiler gibi Ermeni Taşnak ve Hınçak partilerini de etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Suriye’deki Ermeni partilerinin kontrolü tamamen Lübnan Ermeni partilerinin elindedir. Suriye Ermeni liderlerinin elde edebildikleri tek başarı, çeşitli nüfuzlu görevli şahıslarla, özellikle de güvenlik organları ile güçlü ilişkiler kurabilmeleri olmuştur.⁶¹

Partiler siyasi alanda etkili olmasalar bile Ermeniler Suriye Parlamentosunda sürekli yer almışlardır. 1928 ve 1932 yıllarında 70 üyelik Parlamento’da 4 milletvekili ile temsil olunan Ermenilerin 1973 seçimlerine katılımı sembolik olmuştur. 250 koltuktan ibaret Parlamento’da Ermeniler sadece bir koltuk elde edebilmişlerdi.⁶²

Şeyh Tacettin El-Hüsni’nin liderliğinde 10-24 Nisan 1928’de baş tutan ilk Suriye parlamento seçimlerinde üçü Halep’ten (Nikola Ganji (Ganjikyan), Fethullah Asioun, Mihran Bozantiyan), biri ise İskenderun’dan (Movses Der Kalousdian (daha sonra Lübnan parlamentosunda milletvekili)) 4 Ermeni seçimleri kazanmıştır. Fethullah Asioun aynı zamanda Parlamento Başkan yardımcısı görevine de atanmıştır. Seçimler bittikten sonra ilk Suriye Anayasası’nı tertip etmek için Parlamento üyelerinden oluşan 27 kişilik komiteye iki Ermeni milletvekili – Mihran Bozantiyan ve Movses Der Kalousdian da seçilmiştir.⁶³

1932 seçimlerinde üye sayısının 66’ya indirilmesi Ermenilere pek bir şey kaybettirmedi. Halep’ten Harac Papazyan, Nikola Ganji, Henri Hint ve İskenderun’dan Movses Der Kalousdian seçimleri kazanmıştır.

En son 13-16 Nisan 2016 yılında baş tutan ve katılım oranı %57,56 olan seçimlerde Halep’ten Jirayr Reisyen ve tarihçi Nora Arisyan milletvekili seçilmeyi başarmıştır.

60 “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16 .09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

61 Санджян, а.г.м., ss. 75.

62 Санджян, а.г.м., ss. 74.

63 “تقرير سولاني عن الانتخابات المحلية في شمال سورية”، 28.02.2016, <http://alwatan.sy/archives/42970> (Erişim Tarihi: 01.05.2016) (Nora Arisyan, “Ermenilerin Suriye Milletvekilleri Meclisi’ne Katılımı”)

Genel olarak bakıldığında 1928 seçimlerinden 2016 seçimlerine kadar Suriye’de toplam 25 Ermeni Parlamento seçimlerinde başarılı olabilmıştır. Bunlardan Grigor Oblegatiyan, toplam 8 defa olmakla en fazla milletvekili olmuş kişidir. Ondan sonra sırasıyla Fethullah Asiyoun (4 defa), Nikola Ganji, Movses Der Kalusdiyan ve Dikran Corciyan (her biri üçer kez) seçimlerde başarılı olabilmışlerdir.⁶⁴

Ermeniler Suriye Parlamentosu’nda birçok defa milletvekili düzeyinde temsil edilmişlerse de yalnız 3 defa bakanlık görevine atanmışlardır. İlk kez 1934 yılında Maliye Bakanlığı görevine tayin edilen Henri Hint (Balabanyan), 1936 yılına kadar bu görevi icra etmiştir. 1946 yılında Genel İşler Bakanı görevine atanan Fethullah Asiyoun ise 1961 yılına kadar Genel İşler Bakanı, Sağlık ve Acil Yardım Bakanı, İletişim Bakanı ve yine Sosyal ve Genel İşler Bakanı görevlerini icra etmiştir.⁶⁵ 2016 Parlamento seçimlerinin ardından ise Ermeni asıllı Sarkis Etraf Muhit Bakanı görevine atandı.

Suriye Ermeni Diasporasının Azerbaycan ve Türkiye’ye Yönelik Faaliyetleri

Tüm Ermeni diasporasında olduğu gibi, Suriye Ermeni diasporasının da temel hedefleri Türkiye tarafından yapıldığı iddia edilen “Ermeni Soykırımı”nın uluslararası kamuoyu tarafından kabul edilmesi, sözde “tarihi Ermeni toprakları”nın Türkiye’den geri alınması ve sözde Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığının tanınmasıdır.

Anadolu’nun Ermenilere ait olduğunu ispatlamak adına Suriye Ermenileri zaman zaman Türkiye’deki yerleşim yerlerini, binaları ve kiliselerle ilgili bildirimler yayınlamakta, Halep’te Ermeni Gregoryen, Katolik ve Protestan kilise yetkilileri, “*Hrant Dink’in de söz konusu binaların ve camiye dönüştürülen kiliselerin tespit edilerek tekrar hizmete açılmasını vasiyet ettiği*” şeklinde iddialarla Türkiye’de yaşayan Ermenileri de bu faaliyetlerine dahil etmeye çalışmaktadırlar.⁶⁶

Suriye Hükümeti, “Ermeni Soykırımı”nı resmen tanımamış olsa da, Ermeni toplumunun sözde soykırımı anan faaliyetlerine, “soykırım kurbanları”nın

64 İbid, <http://alwatan.sy/archives/42970>

65 “(أي خيرات حبل) تيروس لالتامو كحل خيرات يف نجر اءارزو، بن ايسيرا ارون، 03.07.2012. <http://www.aztagarabic.com/archives/5558> (Erişim Tarihi: 01.05.2016). (Nora Arisyan, “Suriye Hükümeti tarihinde Ermeni Bakanlar (Kısa Tarihçe)”)

66 “Suriye’de Türkiye aleyhtarını Ermeni faaliyeti artırıyor”, <http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir?906C44CB8E03FEBB7502B2B3032C34C6> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

hatırasına dikilen anıt ve kiliselere karışmamaktadır. Bu faaliyetler sonucu Ermeniler Suriye kamuoyuna kendilerini “mazlum, soykırıma maruz kalmış bir halk” olarak kabul ettirmeyi tedricen başarabilmektedirler. Örneğin, 1990 yılında Deyrizor’da Kilikya Kutsal Evi’nin Katolikosunun da iştiraki ile “Ermeni Soykırımı” kurbanlarının hatırasına dikilen anıtın resmi açılışında,⁶⁷ Haseke Ras-El-Ayn’da bulunan Aziz Hagop Kilisesi’nin bahçesinde de “1915 Olayları” ile ilgili anıtın açılışında⁶⁸ ve diğer bu gibi törenlerde Ermeni cemaatinin yanı sıra bir sıra Suriyeli Arapların ve askeri ve sivil yetkililerin katılımı olması, diasporanın bu yönde faaliyetinin başarısı sayılabilir.

2011 yılı Suriye’de iç savaşın başlamasından itibaren Ermenistan, göç eden Ermenilere yardım adına vatandaşlık başvuruları ve sınır geçişlerinde birçok kolaylık sağlamıştır. Fakat kısa bir süre sonra Ermenistan’ın göç eden Ermenileri barındıracak ölçüde bir yapısının olmadığı iddia edilerek göç etmek isteyen Ermeniler Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir.⁶⁹ Nitekim Kafkasya Enstitüsü Müdür Yardımcısı, Siyaset Uzmanı Sergey Minasyan, mülteci akımının Ermenistan’ın menfaatleriyle çelişkili olduğunu, fakat Suriye Ermenilerinin Dağlık Karabağ’da iskan ettirilmesinin sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin kalkınması ve gelişimi üzerinde olumlu bir etki sağlayacağını söylemiştir.⁷⁰

***Suriye Hükümeti,
“Ermeni Soykırımı”nu
resmen tanımamış olsa da,
Ermeni toplumunun sözde
soykırımı anan
faaliyetlerine, “soykırım
kurbanları”nın hatırasına
dikilen anıt ve kiliselere
karışmamaktadır.***

Aslında Ermenilerin Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmesinde Ermenistan’ın bölgeye yabancı ve Ermeni diasporasının sermaye akışını celp etmek isteğinin yanı sıra, bölgesel hak iddia etmek için Dağlık Karabağ’da demografik yapıyı kendi lehine değiştirmek politikası da yer almaktadır. Ermeni Hükümeti Suriye Ermenilerinin ülkeye akın etmelerinden memnun olmadığı gibi, gelenleri de Dağlık Karabağ’a yerleştirerek Ermenistan’dan ve iç politikadan uzak tutmaya çalışmaktadır.⁷¹

67 “هجرة نجرالاً”، 17.02.2015, <http://khabararmani.com/?p=1674> (Erişim Tarihi: 11.05.2016) (“Suriye’nin Deyrizor Şehrinde Ermeniler”)

68 “Suriye’de Türkiye aleyhtarı Ermeni faaliyeti artıyor”, <http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir/?906C44CB8E03FEBB7502B2B3032C34C6> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

69 “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16.09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

70 “Karabağ’a Bir İşgal Daha: Suriye Ermenileri Karabağ’a Yerleştiriliyor”, 12.09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

71 Hatem Cabbarlı, “Suriye Ermenilerinin Bugünkü Durumu”, 26.12.2012, <http://newtimes.az/tr/politics/1206/> (Erişim Tarihi: 01.05.2016)

Sonuç

Suriye Ermeni siyasi partilerinin varlığı ise formel niteliktedir. Siyasi alanda devlet denetiminin oldukça sıkı olması, diğer partiler gibi Ermeni Taşnak ve Hınçak partilerini de etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Suriye'deki Ermeni partilerinin kontrolü tamamen Lübnan Ermeni partilerinin elindedir. Suriye Ermeni liderlerinin elde edebildikleri tek başarı, çeşitli nüfuzlu görevli şahıslarla, özellikle de güvenlik organları ile güçlü ilişkiler kurabilmeleri olmuştur. Anayasaya göre çok partili siyasi sisteme sahip olan Suriye'de aslında Baas partisinin diktatörlüğü görülmektedir. Baas partisi Nusayri azınlığın temsilcisi olarak daha geniş kitleleri etkisi altına alabilmek için gayri-Arap unsurları da parti içerisine çekmek kararı almıştır. Bu karar üzerine Baas partisi saflarına geçen çok sayıda Ermeni vardır. Partiler siyasi alanda etkili olmasalar bile Ermeniler Suriye Parlamentosu'nda sürekli yer almışlardır.

İstikrarsız bir bölge olan Ortadoğu'da mütemadiyen devam eden savaş ve çatışmalar Arap toplumu ile birlikte Ermenileri de olumsuz etkilemektedir. Geçen yüzyılla kıyaslandığında Ermenilerin bölgede günümüzde iki defaya yakın azaldığı görülmektedir. İlk olarak Arap-İsrail savaşlarında zarar gören diaspora üyelerinin İç Savaş ve 2006 yılı İsrail işgali döneminde Lübnan'ı toplu halde terk ettikleri görülmektedir. Suriye'de durum günümüzde daha da ağırlaşmıştır. Arap Baharı'nın uzantısı olarak ortaya çıkan Suriye krizi halen diaspora için bir tehdit olarak görülmektedir ve kriz devam ettiği sürece Suriye'den olan Ermeni göçlerinin de devam edeceği beklenmektedir.

Kaynakça

- “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16 .09.2012,
<https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/>
- “Diaspora Kavramı Çerçevesinde Suriye Ermenileri”, 16.09.2012.
<https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/>
- “Karabağ’a Bir İşgal Daha: Suriye Ermenileri Karabağ’a Yerleştiriliyor”,
12.09.2012, <https://derinistihbarat.wordpress.com/tag/suriye-ermenileri/>
- “Suriye’de Son Durum Haritası (Ocak 2016)”, 05.01.2016.
<http://www.stratejikortak.com/2016/01/suriyede-son-durum-haritas-ocak-2016.html>
- “Suriye”, <http://www.enfal.de/suriye.htm>
- “Suriye’de Türkiye aleyhtarı Ermeni faaliyeti artıyor”,
<http://www.diplomatikgozlem.com/yazdir?906C44CB8E03FEBB7502B2B3032C34C6>
- “Suriye’nin Genel Özellikleri Nelerdir”, 25.03.2013,
<http://www.bilgiufku.com/suriyenin-genel-ozellikleri-nelerdir.html>
- “Syria’s beleaguered Christians”, 25.02.2015,
<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22270455>
- “The Armenian Apostolic Church in Syria”,
<http://rlp.hds.harvard.edu/faq/armenian-apostolic-church>
- “اڤيروس لاروزل اريدي في نمرال ا”، 17.02.2015,
<http://khabararmani.com/?p=1674> (“Suriye’nin Deyrizor Şehrinde Ermeniler”)
- “اڤيروس في نمرال اسئانكل ا”، 17.08.2006,
<http://www.azad-hye.org/article.php?op=details&id=74> (“Suriye’de Ermeni Kiliseleri”)
- Azazian, Mühendis Houri. *Arap Ülkelerinde olan Ermeni Diasporalarının Kısa Tarihçesi Hakkında (Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır)*. Derul-Hivar yayınları. Suriye. 1993.

Cabbarlı, Hatem Cabbarlı, “Ermenistan’ın Suriyeli Göçmenler Konusunda Mali Destek Kurnazlığı”, 28 Nisan 2016, <http://politikaakademisi.org/2016/04/28/ermenistanin-suriyeli-gocmenler-konusunda-mali-destek-kurnazligi/>

Cabbarlı, Hatem Cabbarlı, “Suriye Ermenilerinin Bugünkü Durumu”, 26.12.2012, <http://newtimes.az/tr/politics/1206/>

Çandar, Cengiz Çandar, “Suriye: “Arap Baharı”nın “Arap Devrimi”ne Dönüşme Durumu”, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, <https://tr.boell.org/tr/2014/06/16/suriye-arap-baharinin-arap-devrimine-doenuesme-durumu>

Dağlı, Taha Dağlı, “İlk Saniyesinden Bugüne Suriye İç Savaşının Takvimi”, 21.11.2012, <http://www.aktuel.com.tr/dunya/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi>

Ekmanian, Harout Ekmanian, “Halep Ermenileri”, 17.04.2015, <http://ermenikulturu.com/halep-ermenileri-harout-ekmanian/>

Gün, Mehmet Salih Gün, ve Konur Alp Koçak, “Arap Ayaklanmaları ve Yeni Düzen İnşası”, *Yasama Dergisi* 22, Eylül-Aralık 2012.

Halep Ermeni Katoliklerinin resmi sitesi:
http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=ar&page_id=312
(Erişim tarihi: 11.05.2016)

Kamışlı Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi:
http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=314

Orhan, D,D, Ortadoğunun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 3, sayı1-2, 2013.

Ozinian, Alin Ozinian, “Ermenistan’daki Suriye”, 06.08.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12399/ermenistan-daki-suriye>

Qarayeva, Gülxanım ve Qarayeva, Aynur Hacıqədirlı, *Ərəb Ölkələrinin Çağdaş Sosial-İqtisadi və Siyasi İnkişafının Xüsusiyyətləri*, Adiloğlu nəşriyyat, Bakı, 2012,

Suriye’de İŞİD, 3’ü Ermeni toplam 16 kilise ve bir manastır yok etti”, 15.12.2015, <http://www.ermenihaber.am/tr/news/2015/12/15/Suriye-%C4%B0%C5%9E%C4%B0D-Ermeni-kilise-manast%C4%B1r/72561>

Şam Ermeni Katoliklerinin Resmi Sitesi:

http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=313
(Erişim Tarihi: 11.05.2016)

Yazıcı, Nevin Yazıcı, “«Suriye Siyasi Tarihi», 29.05.2012,
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi>

Yüksel, Okan Yüksel, “Arap Baharı ve Sosyal Medya”, 5 Temmuz 2013,
<http://politikakademi.org/2013/07/arak-bahari-ve-sosyal-medya/>

Zorlu, Begüm Zorlu, “Suriye İç Savaşında Dört Yılda Neler Oldu?”,
<http://bianet.org/bianet/siyaset/163049-suriye-ic-savasinda-dort-yilda-neler-oldu>

Санджян, Ара Санджян, “Армянские Общины В Условиях Гражданской Войны (Сравнение Ливана И Сирии)”, *Фонд Новаранк*, 10.12.2015.

“ةيروسلا بلح يف نمرال”, 14.02.2015 <http://khabararmani.com/?p=1489>
(“Suriye Halebinde Ermeniler”)

“ةيودوحلا ةيروسلا بسك قلاب يف ينمرال ادجاولتلا خيرات”, 30.01.2015.
<http://khabararmani.com/?p=796> (“Ermenilerin Suriye Sınırı Kesab’da Varlığının Tarihi”)

رابخالا ةديرج, “الوا نويروس: برحلا دعب نمرال”, رديح يبا اشر, 08.02.2014, <http://www.ancme.net/articles/730> (Raşa Ebi Haydar, “Savaştan Sonra Ermeniler: İlk önce Suriyeliler”, *Al-Ahbar gazetesi*, Lübnan)

ايچولونكتل ل خدا نم لوا: برحلا بعم يف نويروسلا نمرال”, ينيرجنع بيص ؤمزالا يف بنل او فطخلل اوضرعت نم لئوا نمو ايروسلا ؤنهارلا”, 15.08.2013, <http://www.ancme.net/articles/721> (Suhaib Angerana, “Savrulan Savaşta Suriye Ermenileri: Suriye’ye Teknolojiyi İlk Getirenler ve Mevcut Krizde Kaçırılma ve Yağmalanmaya İlk Maruz Kalanlar”)

“مرايخ دومصل او.. اينيمراو نانبل لئلا ؤليئض ؤرجه: بلح نمرال”. لقع يبا دوع, 12.01.2013 <http://www.ancme.net/articles/705> (Abbud Ebi Aql, “Halep Ermenileri: Lübnan ve Ermenistan’a Küçük Göç... Ve Onların Seçim Azmi”, *En-Nehar gazetesi*.)

“ةيروسلا ةيباينلا سلجملا يف نمرال ؤكراشم”, نايسيرا ارون, 28.02.2016, <http://alwatan.sy/archives/42970> (Nora Arisyan, “Ermenilerin Suriye Milletvekilleri Meclisi’ne Katılımı”)

” (ةيخيرات ةحمل) ةيروسلا تاموكحل ا خيرات يف نمر اءارزو“، ن ايس يرا ارون
03.07.2012. <http://www.aztagarabic.com/archives/5558> (Nora Arisyan,
”Suriye Hükümeti tarihinde Ermeni Bakanlar (Kısa Tarihçe))

توريب، ”ملاعل ا يف ينمرال اراش تنال ا رود“، ينودارق اب بوكاه
<http://www.ancme.net/studies/9> (Hakop Bagraduni, “Ermenilerin
Dünyada Yayılma Dönemi”, Beyrut, 1995)